

Резюме

Лихолат І. П. Правовые конфликты и правовые споры: дифференциация понятий и особенности их применения.

В статье охарактеризованы понятия «правовой конфликт» и «правовой спор», исследована практика их употребления в действующем законодательстве Украины. Определено, что признаком правового конфликта является правовой факт и правовые отношения между сторонами конфликта. Понятие «правовые конфликты» применяется в отношении международного или внутреннего военного, вооруженного или локального конфликта; конфликта интересов в деятельности лиц, которые осуществляют должностные, служебные, представительские или профессиональные обязанности; споров в трудовых правоотношениях; расхождений внешнеполитического или внутреннеполитического характера; отношений между физическими лицами, приводящими к нарушениям, которые влекут за собою административную или криминальную ответственность. Правовые конфликты разрешаются внеюрисдикционным путем (переговоры, медиация и т.д.), правовые споры – юрисдикционным (комиссия по трудовым спорам, суд и т.д.).

Ключевые слова: правовой конфликт, правовой спор, законодательство Украины, решение конфликтов и споров.

Summary

Lykholat I. Legal conflicts and legal disputes: differentiation of notions and peculiarities of their use.

The article gives a description of the notions «legal conflict» and «legal dispute», investigational practice of their use, is in the current legislation of Ukraine. Defined that the signs of right conflict are a legal fact and legal relations between the sides of conflict. The notion legal conflicts applies to an international or internal military, armed or local conflict; conflict of interests in the activities of persons performing official, service, representative or professional duties; disputes in labor relations; divergences of foreign policy or internal political character; relations between individuals that lead to violations for which administrative or criminal liability arises. Legal conflicts are resolved in a secretive way (negotiations, mediation, etc.), legal disputes – jurisdictional (labor disputes, court, etc.).

Key words: legal conflict, legal dispute, legislation of Ukraine, conflict and dispute resolution.

УДК 351.746.1(477)

В. Т. ОКІПНЮК

Володимир Тарасович Окіпнюк, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Національної академії Служби безпеки України

ВІЙСЬКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Радянські органи державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму (1929–1953 рр.) для виконання покладених на них функцій мали в своєму підпорядкуванні спеціальні військові формування. Для охорони державного кордону використовувалися прикордонні загони, а для боротьби з бандитизмом, придушення антидержавних виступів, національно-визвольного руху та утримання в покорі Українського народу – внутрішні війська.

Організаційна структура управління військами ОДПУ-НКВС-МВС-МДБ, характеристика керівного складу цих військових формувань у загальносоюзному масштабі були висвітлені в роботах О.І. Кокуріна, М.В. Петрова, К.В. Скоркіна. Юридичний статус і діяльність внутрішніх та прикордонних військ в Україні у досліджуваній період проаналізували Л.В. Бородич і О.М. Калюк¹.

Разом із тим комплексного історико-правового дослідження військових формувань органів державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму не проводилося. Тому проблематика ролі та місця військ ДПУ-ОДПУ-МДБ у забезпеченні реалізації функцій органів державної безпеки залишається лакуною сучасної вітчизняної історико-правової науки.

З огляду на це історико-правовий аналіз юридичного статусу військ ДПУ-ОДПУ-МДБ в Україні та їх взаємодії з територіальними органами державної безпеки має актуальний характер. Вивчення зазначеної теми набуває особливого значення в сучасних умовах, коли наша країна змушена уже шостий рік поспіль вести напружену боротьбу з агресивними діями з боку сусідньої держави із застосуванням Збройних Сил та інших військових формувань.

Юридичний статус військ ОДПУ, порядок їх комплектування та проходження служби особовим складом на початок досліджуваного періоду регулювалися законом про обов'язкову військову службу, який було затверджено постановою ЦВК і РНК СРСР від 8 серпня 1928 року. Стаття 2 цього нормативного акта визначила, що війська ОДПУ входять до складу РСЧА СРСР і є військами особливого призначення.

Згідно зі ст. 23 Статуту про комплектування, відбування обов'язкової військової служби військовослужбовцями військ ОДПУ, а також правила взяття їх на облік визначались Наркоматом військових і морських справ (далі – НКВМС) СРСР за погодженням з головою Колегії ОДПУ.

Дійсна військова служба військовослужбовців рядового складу становила п'ять років, призов відбувався при досягненні особою на 1 січня року призову 21 року. Середній начальницький склад перебував на дійсній службі до 40 років, старший – до 45 років, вищий – до 50 років.

Відповідно до ст. 35 для військовослужбовців морських частин прикордонної охорони ОДПУ, які пройшли курс спеціальних шкіл, навчальних загонів або корабельну підготовку, строк безперервної служби становив чотири роки перебування в частині і рік перебування в довгостроковій відпустці. Для всіх інших військовослужбовців морських частин прикордонної охорони ОДПУ – відповідно три роки перебування в частині і два роки – у довгостроковій відпустці. Для військовослужбовців сухопутних частин – два роки перебування в частині і три роки – у довгостроковій відпустці².

Як бачимо, закон про обов'язкову військову службу лише в загальних рисах окреслював функції військ органів державної безпеки. Їх практичне використання визначалося відомчими підзаконними актами. Незмінним залишався принцип жорстко централізованого управління військами ОДПУ. Командуючим військами ОДПУ в Україні був голова ДПУ УСРР. Внутрішніми та прикордонними військами він керував особисто або через спеціалізований орган – Управління прикордонної охорони та військ ДПУ (далі – УПО ВДПУ). Тільки з дозволу голови оперативне керівництво військами могли здійснювати начальники місцевих органів державної безпеки.

Наприкінці 1920-х рр. війська ОДПУ мали забезпечувати карально-репресивні акції, які проводились територіальними та спеціалізованими органами ДПУ, вести боротьбу з відкритими збройними виступами. Наказом ДПУ УСРР № 44722 від 11 лютого 1930 р. було визначено, що для ліквідації повстань і бандитизму, які можуть виникнути при проведенні виселення «куркулів», мають використовуватись війська ОДПУ. Наказ встановив план прикріплення та переміщення в округи військових частин ОДПУ. У Київському, Чернігівському, Одеському, Дніпропетровському та Запорізькому округах постійно дислокувались 3-й, 4-й і 5-й дивізіони 4-го Українського полку, дивізіон Осприз, навчальний прикордонний взвод і школа міліції. В інші внутрішні округи висилались взводи від 1-го та 2-го дивізіонів 4-го Українського полку та його полкової школи, взводи 107-го і 108-го дивізіонів і 6-го кавалерійського полку. Прикордонні округи в разі необхідності забезпечувались військовою підтримкою з боку маневрових груп відповідних прикордонних загонів. В якості резерву при голові ДПУ УСРР залишались частини 6-го кавалерійського полку³.

У лютому 1930 р. 11 округів прикордонної зони були охоплені селянськими повстаннями. Найбільшого розмаху та гостроти антирадянська боротьба селянства досягла в Тульчинському та Могилівському округах. У доповідній записці на ім'я Генерального секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіора голова ДПУ УСРР В.А. Балицький повідомляв, що ліквідувати ці небезпечні збройні повстання вдалось завдяки рішучим діям оперативних груп і військ ДПУ. У березні 1930 р. у довідці інформаційного відділу ДПУ УСРР про політичний стан Одеського округу зазначалось, що в окремих його місцевостях відбувались збройні сутички між прикордонними військами ДПУ і повсталими селянами, які намагались перетнути державний кордон⁴.

У квітні 1930 р. ліквідацію селянського повстання у Павлоградському, Петропавлівському, Близнюківському, Васильківському та деяких інших районах Дніпропетровського округу здійснювала оперативна група ДПУ чисельністю в 35 осіб на чолі із заступником начальника Дніпропетровського окрвідділу ДПУ З.М. Галицьким. Цій групі були підпорядковані збройні загоны місцевої міліції та партійних працівників у загальній кількості близько 200 бійців. У діяльності оперативної групи були відновлені окремі методи «червоного терору» періоду «воєнного комунізму», зокрема взяття заручників⁵.

Після проведення в УСРР адміністративно-територіальної реформи порядок взаємодії військ ОДПУ з місцевими територіальними органами ДПУ УСРР визначало Положення про структуру, оперативні й адміністративні функції та права місцевих органів ДПУ УСРР, прийняте восени 1930 року. Згідно зі ст. ст. 35–41 цього нормативного акта війська ОДПУ, розташовані на території сектору, в оперативному відношенні підлягали начальнику сектору. На нього, як на оперативного керівника частини військ ОДПУ, покладалась відповідальність за боєздатність, політико-моральний стан, «чекістсько-бойову підготовку», повсякденне несення служби та побутове становище підпорядкованих військових частин. У разі виявлення недоліків у цих питаннях начальник сектору мав доповідати в центральний апарат ДПУ УСРР.

Начальники секторів могли з попереднього дозволу Голови ДПУ УСРР використовувати військові частини для придушення масових повстань і заворушень, ліквідації масових «волинок» і безпорядків, припинення «контрреволюційних» демонстрацій.

Залучення військ ДПУ до проведення обшуків, облав, арештів, здійснювалось за розпорядженнями начальника сектору. Конвоювання затриманих і заарештованих війська ДПУ проводили тільки у випадку неможливості використання конвойної варті. До несення караульної служби частини військ ОДПУ залучались на підставі затвердженої головою ДПУ УСРР табелі постам. Збільшення нарядів для караульної служби відбувалось тільки з дозволу начальника УПО ВДПУ⁶.

У подальшому правила взаємовідносин органів і військ ДПУ доповнювались і деталізувались. Відповідно до наказу ДПУ УСРР № 275 від 21 грудня 1932 р. передбачалось, що при проведенні операцій за участі військ ОДПУ начальники оперсекторів при складанні планів проведення таких операцій мають залучати командирів відповідних військових частин ОДПУ⁷.

Зростання соціальної нестабільності в УСРР під час колективізації вимагало посилення охорони не тільки важливих промислових об'єктів, а й забезпечення безперешкодної роботи залізничного транспорту. Згідно з постановою РНК СРСР від 4 грудня 1931 р. воєнізовану охорону НКШС замінила військова охорона.

Було створено війська ОДПУ для охорони залізничних споруд чисельністю 47 тис. осіб. Війська ОДПУ мали взяти під охорону 1263 залізничних об'єкти. З них 734 залізничних мости, 107 тунелів, 231 водокачка, 44 електростанції, 97 заводів і депо, 36 мобілізаційних баз, 14 інших споруд. В УСРР воєнізована охорона НКВС перейшла у відання УПО ВДПУ з 25 грудня 1931 року. Протиповітряну оборону (далі – ППО) цих об'єктів передбачалось забезпечити також силами військ ОДПУ. Було виділено 3 тис. осіб для формування зенітно-артилерійських і зенітно-кулеметних підрозділів і частин ППО військ ОДПУ⁸.

У першій половині 1930-х рр. чисельність внутрішніх військ ОДПУ в Україні продовжувала зростати. Окрім вже існуючих 4-го Українського полку (командир – М.І. Яценко), який складався з п'яти дивізіонів, 6-го кавалерійського полку (командир – М.Г. Кулеша), 107-го (командир – Л.П. Горшанов) та 108-го (командир – П.С. Отрищенко) окремих дивізіонів, було сформовано ще низку частин і з'єднань військ ОДПУ: 12-й Київський (командир – М.Д. Калмар), 23-й (командир – П.З. Долженков) і 28-й полки, 2-гу залізничну бригаду (начальник – В.Т. Чистов), вісім залізничних полків (4-й – командир А.С. Калінін, 5-й – командир П.А. Артем'єв, 7-й – командир О.О. Мизніков, 8-й – командир А.І. Сенькін), 123-й (командир – С.Г. Талашенко), 125-й Зуєвський і 127-й дивізіони, зенітно-кулеметну школу ВОДПУ тощо. Було створено окремі дивізіони ППО ВОДПУ – 25-й і 26-й артилерійсько-зенітні, 27-й, 28-й зенітний, 32-й і 33-й артилерійський. Нарощувався також військовий потенціал прикордонних загонів⁹.

Кількісне збільшення супроводжувалося процесами функціональної спеціалізації військ ОДПУ. З огляду на це, дислоковані на території України війська ОДПУ умовно можна поділити на кілька груп. До першої групи входили військові частини, які забезпечували придушення «антирадянських» виступів і заворушень населення. Вони, як правило, перебували в безпосередньому контакті з місцевими органами ДПУ. До другої групи належали військові частини, які здійснювали охорону важливих промислових підприємств. До третьої – військові формування із охорони залізниць і об'єктів залізничного транспорту. До четвертої – військові частини ППО.

З 1934 р. після ліквідації ДПУ-ОДПУ внутрішні та прикордонні війська вийшли з прямого підпорядкування органів державної безпеки і до другої половини 1940-х рр. перебували у віданні НКВС-МВС СРСР і УСРР. З 1934 по 1939 рр. керівництво ними було зосереджено в Управлінні прикордонної і внутрішньої охорони НКВС УСРР і Головному управлінні прикордонної і внутрішньої охорони (далі – ГУПВО) НКВС СРСР. У 1939 р. ГУПВО було розділено на шість головних управлінь. Три з них забезпечували функціонування прикордонних і внутрішніх військ – головне управління прикордонних військ, головне управління військ НКВС з охорони залізничних споруд, головне управління з охорони особливо важливих підприємств промисловості¹⁰.

Після 1941 р. функціонування військових формувань в системі НКВС-МВС СРСР і УРСР забезпечувало поряд зі згаданими вище підрозділами також управління (згодом – головне управління) оперативних (згодом – внутрішніх) військ¹¹.

У цей же період було сформовано систему комплектування прикордонних і внутрішніх військ, яка мала забезпечити політичну благонадійність призовників. Для цього запроваджувалися поглиблене вивчення та спецперевірка призовного контингенту, залучення до цього процесу представників УДБ місцевих органів НКВС. Зазначену процедуру регулювала спеціальна інструкція з відбору призовників для прикордонних і внутрішніх військах НКВС СРСР, яка була введена в дію наказом НКВС СРСР № 00658 «Про роботу органів НКВС з відбору призовників до прикордонних і внутрішніх військ НКВС і проведення чергових призовів»¹².

З другої половини 1940-х рр. партійно-державне керівництво взяло курс на розширення каральних повноважень органів державної безпеки. У цьому контексті, на наш погляд, слід розглядати й процеси переведення під юрисдикцію МДБ військових формувань.

Першим кроком у цьому напрямі стало передання до МДБ внутрішніх військ. З метою посилення боротьби з українським національно-визвольним рухом відповідно до спільного наказу МВС і МДБ СРСР № 0074/0029 від 21 січня 1947 р. внутрішні війська були передані з підпорядкування МВС у підпорядкування МДБ. Порядок та основні принципи взаємодії між органами та військами МДБ було визначено в директиві МДБ УРСР № 20 від 10 лютого 1947 року¹³.

До завдань військ МДБ належали: ліквідація груп і організованих «антирадянських» виступів українського націоналістичного підпілля; знищення груп і «одинаків», які були «закинуті» в СРСР іноземними розвідувальними органами або емігрантськими «антирадянськими» організаціями; «очистка» території західних областей України від «нелегалів»; розшук і вилучення зброї, боєприпасів, воєнного спорядження, продовольства, які зберігалися повстанцями або населенням.

Взаємодія органів і військ МДБ ґрунтувалася на тому, що оперативно-службова та бойова діяльність внутрішніх військ МДБ здійснювалася під оперативним керівництвом органів МДБ. Підрозділи та частини внутрішніх військ МДБ, які дислокувалися в межах адміністративних кордонів районів, перебували в оперативному підпорядкуванні начальників відповідних райвідділів МДБ, а в межах адміністративних кордонів областей – начальників відповідних УМДБ областей. Начальники органів МДБ, у підпорядкуванні яких знаходилися війська, виступали для військових командирів старшими оперативними начальниками.

Дислокація підрозділів і частин військ МДБ затверджувалась начальником внутрішніх військ МДБ УО за погодженням з міністром державної безпеки УРСР. Вона не могла змінюватися самостійно командирами військових підрозділів. Кожний гарнізон внутрішніх військ отримував визначений район оперативно-військового обслуговування. Заборонялося використання військ не за прямим призначенням. З цією метою начальниками органів МДБ і командирами військових з'єднань, частин і підрозділів, виходячи з оперативної

обстановки кожного окремого району та області, складалися плани оперативно-військових заходів з використання військ.

У рамках цих планів військові командири та начальники гарнізонів внутрішніх військ вели постійний пошук українських підпільників шляхом надсилання в закріплені райони різноманітних службових нарядів, які у випадку відсутності офіцерів дозволялося очолювати досвідченим сержантам.

Для оперативного керівництва військовими підрозділами та збору оперативної інформації про націоналістичне підпілля начальниками УМДБ і райвідділів МДБ до кожного гарнізону внутрішніх військ прикріплювався оперативний працівник.

За наявності достатніх оперативних даних, зібраних ним, начальник органу МДБ вручав підписане письмове орієнтування начальнику гарнізону внутрішніх військ МДБ. Військовий командир на його підставі складав план заходів або план чекістсько-військової операції. До її проведення мали залучатись найбільш досвідчені офіцери військ МДБ, а сама операція здійснюватися за умови тісного контакту оперативного та військового керівництва.

У директиві МДБ УРСР № 20 також докладно визначався порядок проведення внутрішніми військами МДБ військової розвідки, яка мала спиратися на так звану базу сприяння. Її становили «перевірені» та «відданні радянській владі» представники місцевого населення.

Начальники органів МДБ були зобов'язані піклуватися про побутові умови розміщення військ, вести серед особового складу систематичне «чекістське виховання», ознайомлювати з тактикою дій українського націоналістичного підпілля.

Переведення внутрішніх військ у підпорядкування МДБ супроводжувалось заходами з посилення дисципліни. Наказ МДБ СРСР № 00424 від 19 серпня 1947 р. констатував серйозні прорахунки в бойовій підготовці, дисципліні, вихованні та матеріально-побутовому забезпеченні внутрішніх військ МДБ. Зокрема, серед військових частин з низьким рівнем «чекістсько-військової дисципліни» і «поганим порядком» називалися підрозділи військ МДБ УО – 18-й, 91-й, 215-й, 290-й стрілецькі полки.

Начальнику військ МДБ УО, командирам з'єднань і частин наказувалося для покращення якості службово-бойової та політичної підготовки провести комплекс заходів щодо підвищення вимогливості до підлеглих, зміцнення кадрів офіцерського складу, особливо у віддалених гарнізонах, систематичного навчання та виховання всього особового складу, своєчасного й повного матеріально-технічного забезпечення потреб військовослужбовців внутрішніх військ МДБ¹⁴.

Внутрішні війська МДБ УО включали п'ять стрілецьких дивізій, які були розквартировані в семи областях західної України. Вони розосереджувалися невеликими підрозділами, від взводу та нижче, в найбільш небезпечних з точки зору діяльності українського націоналістичного підпілля населених пунктах. У середньому припадало від 60 до 70 гарнізонів на дивізію. 62 стрілецька дивізія була розквартирована у Львові, 64 стрілецька дивізія – у Дрогобичі і Трускавці, 65 стрілецька дивізія – у Збаражі та Надвірній, 81 стрілецька дивізія – у Дубно та Рівному, 82 стрілецька дивізія – у Станіславі¹⁵.

Поряд з дивізіями в межах УО в різний час діяли окремі полки, батальйони і дивізіони внутрішніх військ МДБ як з постійною дислокацією, так і залучені з інших регіонів СРСР: 2-й стрілецький полк 64 стрілецької дивізії у Золочеві (з 18 листопада 1947 р. перейменований у 4-й стрілецький полк), зведений і 3-й стрілецький батальйони та 2-й і 3-й дивізіони 8-го мотострілецького полку в Межиричах, 10-й, 12-й і 18-й стрілецькі полки у Радехові, Львові, Кременці та Самборі, 1-й стрілецький батальйон у Здолбунові, 86-й, 88-й, 91-й стрілецькі полки у Бережанах, Бродах, Золочеві, Болехові та Трускавці, 141-й стрілецький полк у Богородчанах і Надвірній, 215-й стрілецький полк у Калуші, 277-й стрілецький полк у Луцьку, 290-й окремий стрілецький полк з охорони особливо важливих об'єктів з дислокацією в Києві, 445-й, 446-й і 450-й полки у Сарнах, Костополі, Дубно, Рівному, Надвірній і Копиченцях, 3-й окремий мотострілецький батальйон у Кременці, Трускавці та Надвірній, 1-й і 2-й мотострілецькі полки дивізії ім. Ф.Е. Держинського з постійною дислокацією в Москві, 261-й стрілецький полк з дислокацією у Вільнюсі, особовий склад Саратовського військового училища та інші¹⁶.

До проведення операцій проти українських націоналістів залучалися також деякі полки внутрішніх військ з охорони особливо важливих об'єктів промисловості та залізниць: 54-й (Київ), 61-й (Ківерці), 62-й (Львів, Шепетівка), 69-й (Вінниця), 117-й (Рівне), 128-й (Тисмениця), 130-й (Борислав) та інші¹⁷.

Після створення в 1951 р. на базі Управління внутрішніх військ і управління військ урядового зв'язку Управління внутрішньої охорони, проведення бойових операцій проти українського підпілля в західних областях УРСР забезпечували 11 загонів внутрішньої охорони МДБ¹⁸.

У діяльності внутрішніх військ МДБ мали місце суттєві недоліки, які призводили до зриву операцій, що проводилися спільно з органами МДБ. В основному це було пов'язано з недисциплінованістю військовослужбовців внутрішніх військ, невмілим керівництвом операціями з боку командирів, відсутністю тісного контакту в проведенні операцій між командирами військових частин, начальниками органів МДБ і оперуповноваженими, недостатнім використанням військовими частинами баз сприяння, незабезпеченістю військ вантажним автотранспортом¹⁹.

Щодо забезпечення автотранспортом було прийнято навіть окреме розпорядження Ради Міністрів СРСР від 11 травня 1948 р., а на його виконання – наказ МДБ УРСР № 054 від 21 травня 1948 року. Для матеріально-технічного забезпечення боротьби з українським підпіллям органам МДБ західних областей було виділено 300 автомашин, з яких 202 передавалися внутрішнім військам МДБ у тимчасове користування²⁰.

Також негативно впливав на бойові показники незадовільний морально-психологічний стан внутрішніх військ МДБ: чисельні випадки венеричних захворювань серед військовослужбовців, висловлювання ними незадоволення службою у внутрішніх військах МДБ, «антирадянських поглядів», небажання вести боротьбу з націоналістами. Станом на 1 червня 1948 р. органами військової контррозвідки МДБ КВО в частинах внутрішніх військ МДБ УО було виявлено 55 військовослужбовців, які підозрювалися у зв'язках з українським націоналістичним підпіллям. На підставі цього було заведено справи оперативного обліку – три справи-формуляри та шість облікових справ²¹.

Поряд із тим у діяльності внутрішніх військ МДБ мали місце грубі порушення законності, грабежі, насильства. За даними ОВ МДБ КВО, з грудня 1947 р. по 15 березня 1948 р. тільки в 65 стрілецькій дивізії за вчинення подібних злочинів було заарештовано та засуджено 33 військовослужбовця, серед яких – два офіцери²².

Подальшим кроком партійно-державного керівництва у цей період стало включення в систему МДБ військ урядового зв'язку. На підставі постанови Ради Міністрів СРСР від 25 серпня 1947 р. і відповідно до спільного наказу МВС і МДБ СРСР № 00987/00458 від 26 серпня 1947 р. разом із відділом урядового зв'язку від МВС до МДБ було передано війська урядового зв'язку. Керівництво ними здійснювало Управління військ урядового зв'язку МДБ СРСР.

Завершальним етапом формування військової складової органів державної безпеки стало введення до складу МДБ прикордонних військ. Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1949 р. це закріпив спільний наказ МВС і МДБ СРСР № 00968/00334 від 17 жовтня 1949 року²³.

Керівництво в системі МДБ СРСР військовими формуваннями здійснювали Головне управління прикордонних військ, Головне управління внутрішніх військ та Управління військ урядового зв'язку. Останні два підрозділи у 1951 р. були об'єднані в Головне управління внутрішньої охорони²⁴. В Україні функціонували Управління внутрішніх військ МДБ (до 30 червня 1951 р.) і Управління внутрішньої охорони МДБ (з 30 червня по 31 грудня 1951 р.), розташовані в Києві²⁵.

Таким чином, партійно-державним керівництвом СРСР перед органами державної безпеки у період тоталітарного режиму ставилися глобальні за своїми масштабами задачі щодо проведення різноманітних каральних і обмежувальних заходів: колективізації та розкуркулення, масових депортацій населення, знищення організованого збройного спротиву радянській системі, особливо в регіонах, остаточно приєднаних до СРСР після Другої світової війни, Західній Україні, Західній Білорусі та Прибалтиці, формування максимально закритого суспільства й забезпечення повної ізоляції радянської країни від зовнішнього світу. Їх вирішення було можливим тільки шляхом залучення значної військової сили. Роль такої військової сили, яка мала сприяти органам державної безпеки у виконанні визначених задач, відігравали внутрішні, прикордонні війська та війська урядового зв'язку. Їх підпорядкування органами державної безпеки було спрямовано на більш ефективне вирішення останніми проблем оперативної діяльності.

У розвитку юридичного статусу військ органів державної безпеки в період тоталітарного режиму, з урахуванням змін у їх відомчій підпорядкованості, можна виділити три етапи. Під час першого (1929–1934 рр.) відбувся процес збільшення чисельності військ ДПУ та поглиблення їх функціональної спеціалізації з виділенням окремих видів внутрішніх військ. У цей час військові частини органів державної безпеки залучалися до збройного придушення виступів українського селянства, спрямованих проти насильницької колективізації, забезпечували охорону важливих промислових підприємств, залізниць, здійснювали заходи ППО. Були юридично визначені засади взаємовідносин військ і органів державної безпеки. Зберігаючи самостійність у питаннях внутрішнього життя, в оперативному відношенні військові частини підпорядковувалися територіальним органам. Суворо централізована підпорядкованість забезпечувалася через пряме керівництво військами з боку голови ДПУ УСРР, який вважався командуючим військами ОДПУ в Україні. Опосередковане керівництво військами відбувалося через спеціальний орган – УПО ВДПУ та начальників місцевих територіальних органів державної безпеки.

З 1934 р. внутрішні та прикордонні війська вийшли з прямого підпорядкування органів державної безпеки, але продовжували (з деякою перервою в 1941 р.) перебувати з ними в єдиному відомчому механізмі. Після створення в 1943 р. окремих наркоматів державної безпеки і внутрішніх справ військові формування були включені до структури останнього в якості відокремлених структурних підрозділів. Це був другий етап у розвитку юридичного статусу внутрішніх і прикордонних військ (1934–1947 рр.), під час якого вони перебували у складі НКВС і МВС.

Відновлення підпорядкованості внутрішніх і прикордонних військ органам державної безпеки відбулося на третьому етапі розвитку їх юридичного статусу протягом 1947–1953 років. Партійно-державним керівництвом СРСР було здійснено послідовну передачу з МВС до МДБ внутрішніх військ, військ урядового зв'язку та прикордонних військ. Такий захід був зумовлений насамперед необхідністю організації боротьби з українським націоналістичним підпіллям на теренах Західної України. У зв'язку з цим детально визначалися принципи взаємодії військ і територіальних органів державної безпеки. Головною засадою вважалась оперативна підпорядкованість військових підрозділів начальникам відповідних органів МДБ.

¹ Лубянка: Органи ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. 1917–1991: справочник / под ред. акад. А.Н. Яковлева; авт.-сост.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров. Москва: МФД, 2003. 768 с.; *Петров Н.В., Скоркин К.В.* Кто руководил НКВД, 1934–1941:

- справочник / под. ред. Н.Г. Охотина, А.Б. Рогинского. Москва : Звенья, 1999. 504 с.; *Петров Н.В.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954 : справочник / Междунар. О-во «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ, ЦА ФСБ России. Москва : О-во «Мемориал»; «Звенья», 2010. 1008 с.; *Бородич Л.В.* Внутрішні й прикордонні війська в Україні у 1917–1941 рр. (Історико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1999. 164 с.; *Калюк О.М.* Війська НКВС (МВС) в Україні (1939–1953 рр.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 182 с.
- ² СЗ СРСР. 1928. № 51 Ст. 448, 449.
- ³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 27(зв.)–28.
- ⁴ Там само. Спр. 3184. Арк. 28, 65.
- ⁵ Павлоградське повстання 1930 р.: Документи і матеріали / упоряд. В.М. Даниленко. Київ: Укр. письменник, 2009. С. 20, 30, 42–44.
- ⁶ Лубянка: Органи ВЧК-ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ. 1917–1991: справочник / под ред. акад. А.Н. Яковлева; авт.-сост.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров. Москва: МФД, 2003. 768 с. Арк. 512.
- ⁷ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 286. Арк. 21.
- ⁸ Органы и войска МВД России. Краткий исторический очерк / Некрасов В.Ф., Борисов А.В., Детков М.Г. и др. Москва, 1996. С. 293; ЦДАВО України. Ф. 183. Оп. 4. Спр. 550. Арк.122.
- ⁹ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 287. Арк. 161–201 зв.
- ¹⁰ *Петров Н.В., Скоркин К.В.* Кто руководил НКВД, 1934–1941: справочник / под. ред. Н.Г. Охотина, А.Б. Рогинского. Москва : Звенья, 1999. С. 53.
- ¹¹ *Петров Н.В.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954 : справочник / Междунар. О-во «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ, ЦА ФСБ России. Москва : О-во «Мемориал»; «Звенья», 2010. С. 23–24, 33.
- ¹² ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 14 (СРСР). Арк. 52–64.
- ¹³ Там само. Спр. 123. Арк. 73–79.
- ¹⁴ Там само. Спр. 17 (СРСР). Арк. 107–110.
- ¹⁵ Там само. Ф. 23. Оп. 1 (1959). Спр. 33. Арк. 169–171; Ф. 9. Спр. 24 (СРСР). Арк. 5.
- ¹⁶ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 24 (СРСР). Арк. 7–16, 18, 20.
- ¹⁷ Там само. Арк. 7–8.
- ¹⁸ Там само. Арк. 18–19.
- ¹⁹ Там само. Ф. 23. Оп. 1 (1959). Спр. 33. Арк. 172–181.
- ²⁰ Там само. Ф. 9. Спр. 138. Арк. 74–76.
- ²¹ Там само. Ф. 23. Оп. 1 (1959). Спр. 33. Арк. 183–200.
- ²² Там само. Арк. 182.
- ²³ *Петров Н.В.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954 : справочник / Междунар. О-во «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ, ЦА ФСБ России. Москва : О-во «Мемориал»; «Звенья», 2010. С. 64.
- ²⁴ Там само. С. 63–64.
- ²⁵ ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 24 (СРСР). Арк. 2.

Резюме

Окіпніук В.Т. Війська органів державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму: історико-правовий аспект.

У статті здійснено історико-правовий аналіз розвитку юридичного статусу військових формувань, які були підпорядковані органам державної безпеки УРСР у період тоталітарного режиму. Визначено етапи еволюції їх юридичного статусу. Охарактеризовано юридичні акти, які регулювали взаємодію військ і територіальних органів державної безпеки.

Ключові слова: війська ОДПУ-МДБ, радянські органи державної безпеки, тоталітарний режим.

Резюме

Окіпніук В.Т. Войска органов государственной безопасности в Украине в период тоталитарного режима: историко-правовой аспект.

В статье осуществлен историко-правовой анализ развития юридического статуса военных формирований, которые были подчинены органам государственной безопасности в период тоталитарного режима. Определены этапы эволюции их юридического статуса. Охарактеризованы юридические акты, которые регулировали взаимодействие войск и территориальных органов государственной безопасности.

Ключевые слова: войска ОГПУ-МГБ, советские органы государственной безопасности, тоталитарный режим.

Summary

Okipniuk V. The troops of state security bodies in Ukraine during the totalitarian regime: the historical and legal aspect.

The article provides historical and legal analysis of the development of the legal status of military formations that were subordinated to the state security organs of the Ukrainian SSR during the totalitarian regime. The stages of the evolution of their legal status are determined. The legal acts regulating the interaction of troops and territorial state security bodies are described.

Key words: OGPU-MDB troops, Soviet state security bodies, totalitarian regime.